

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Василь
Добрянський

Пані Валецька
Фатальна жінка Наполеона

Харків
«ФОЛІО»
2024

«У коханні є тільки те, що ми собі
уявляємо»

Шарль-Огюстен де Сент-Бев

НА ПОЧАТКУ ЇЇ СНІВ

Ї Смішка маляти зігрівала всіх присутніх у прохолодному храмі містечка Кернозі. Грудень замітав снігом вулиці. Вітер, мов хворий пес, завивав і метався поміж будинками. Люд ховався у теплих оселях, наслухаючи мелодійну ясу дзвонів, що проривалася крізь хурделицю. Гостинський староста Матеуш Лончинський хрестив першу в сім'ї дівчинку. У костел запросили найповажніших городян. Святі приглядалися з ікон, читаючи долю новонародженої. Спантичено хмурилися. Портрет Анни Півової із Заборова, яку місцева парафія храму святої Малгожати прирівняла до блаженної, вкрився дивною паволокою, ніби вогники від свічок дотяглися до високого образу й зігріли розсіяний погляд жінки. Рішуча багачка понад століття тому в часи лихого мору пожертвувала собою і своїм майном, рятуючи хворих. Скільки ось таких дітей померло в неї на руках!

— Труся-труся-труся! — торкнувся брудним пальцем животика дівчинки жебрак із вирлатими, немов у коня, очима. — Маленький зайчик. Люблю немовлят. Так і хочеться поцілувати. Або взяти на ручки.

Немовля усміхнулося до нього.

— Де ти знайшов таких лецтих¹ злидарів? — визвірився на старшого сина Бенедикта батько новонародженої.

У шляхетній родині Лончинських із прадавніх часів побутував звичай кликати на хрестини жебраків, щоб тримали крижму. Від тюрми і від суми не зарікайся. Казали, якщо дитина з'їсть сухаря із торби босяка, буде повік щаслива і здорова. А якщо її понесе до хреста злидар — буде багата. Лончинські вірили у родинні перекази. Ця віра палахкотіла яскравою свічкою 7 грудня 1786 року, коли до храмової купелі з червоного граніту піднесли новонароджену Марисю, першу дівчинку в сім'ї. Після двох синів Матеуш сприйняв народження доньки, як подарунок неба.

— Де знайшов?.. — ображено перепитав Бенедикт. — Біля старої корчми. Там вони допивають чуже пиво. Ці хоч тверезі. А решта...

— От часи настали, — староста смикнув за сірий дірявий лапсердак другого драба, який нахилився над малям і дихав на нього беззубим ротом. — Нема пристойного злидаря. Ану стули писок!.. Бачиш? Дитя скривилося! Зараз заплаче.

Злидар усміхнувся мокрими губами й дихнув на нього тяжким духом:

— Прошу пана, яке воно гарне! Аж поцьомати хочеться, — пройдисвіт хитро плямкнув. — Не кричіть, бо не буде щасливе.

— А бодай тебе нєндза² взяла! — відштовхнув його від доньки Матеуш. — Цілувати він хоче. Зараз мій кулак поцілуєш.

— Ой, паночку, не лякайте, — озвався перший жебрак із брудними пальцями. — Чого не боїмося, того не боїмося... Труся-труся-труся! — знову полоскотав животик дитині.

¹ Від *letzt* (нім.) — останній, тобто поганий, найгірший.

² *Nędza* (польс.) — нужда, злидні.

Вирлаті очі засвітилися синявою. Помовчавши, серйозно глянув у вічі Лончинському. — Ця дитина багатьох здивує. Бігме, здивує. З її усмішкою, з її личком гріх цього не зробити. Чимало шляхтичів утратить через неї розум.

— Вона житиме, як королева, — буркнув староста.

Певне, святі чули ці слова і не здивувалися. Матеуш Лончинський дуже мало встиг зробити для доньки, бо помер 5 квітня 1795 року від ран, отриманих у бою під Мацейовицями, де загони Тадеуша Костюшка завдали поразки російській армії генерала Тормасова. Але доля Марисі Валецької, почавшись у костелі святої Малгожати, тут і закінчилася. Старому священнику на хрещенні дівчинки прислужував юний монах Юзеф Деметріуш Будний. Через 32 роки він у крипті готичної каплиці, побудованій з правого боку храму, здійснив обряд поховання тіла молодої жінки, серце якої залишилося у Франції, на кладовищі Пер-Лашез. Родина викарбує напис на дверях каплиці: «Тут спочиває Марія, уроджена Лончинська, нар. 7 грудня 1786 р. у Бродно біля Кернозі, 1-ша жона Валецька, 2-га графиня д'Орнано / пом. 11 грудня 1817 року в Парижі». Згідно із записом у парафіяльній книзі, тіло привезли до Кернозі й спочатку поховали на цвинтарі, а пізніше, 27 вересня 1818 року, брат померлої перепоховав його в сімейній крипті.

Несподівано з руки вирлатого жебрака у теплий сповиток ковзнув яскраво-шафрановий камінь, схожий на Всевидюще Око. Ніхто того поруху обірванця не помітив. Аж удома рідні виявили під тільцем бурштиновий подарунок — глибокий, з переливами, немов з чистої течії Гусянки, що облягала село, відшліфований дрібним пісочком. Знизали плечима, поклали на комод.

Всевидюще Око, забуте всіма, довго лежало у дерев'яній шкатулці, аж поки одного дня восьмирічна Марися не знайшла його, розглядаючи материні прикраси. Камінь зігрів її долоньку. Вона вперше відчула, що світ навколо неї гарний, криє багато таємниць. Завтра вона про них дізнається. Їй відкриються зорі й люди. Вона осягне таїни, непідвладні іншим. Відтоді не випускала знахідку з рук.

— Мамо! Мамо! Дивися, що я знайшла, — загукала до неньки.

Мати глянула на камінь і мовила:

— Його принесли разом з тобою із храму. Ніхто не знає, звідки він узявся. Може, подарунок святих... Трусю, не загуби його. Підростеш, ми зробимо тобі з нього гарну прикрасу.

Брат Бенедикт усе коротке життя Марії супроводжував її своєю опікою. Виконував волю батька.

— Присягнися! Присягнися, сину, що будеш її оберігати, як зірочку, — притягнув його до себе в останньому пориві зраний батько. — Я за тобою спостерігатиму. Звідти! — показав у стелю худим пальцем. — З неба.

— Батьку, ти житимеш, — замість відповіді втер сльозу старший син. — Чому я не заступив тебе від того гренадера?

Вони билися під Мацейовицями пліч-о-пліч. На якусь мить Бенедикта відволік вершник, що мчав у лави повстанців. Озвірілий, з перекривленим обличчям і виряченими очима. Викрикував несусвітню російську лайку і махав шаблюкою. Польські голови тріскали під тією шаблею, мов гарбузи. Лончинський-молодший кинув свого гнідого йому напереріз і вдарив пікою у бік. Московит завалився на тіла вбитих і поранених. А в цей момент гренадер із закривавленими ручищами шматував батька багнетом. Ледве здолав несамовитого,

відбив пораненого старого. Взяв на руки й поніс. Батько впустив клинок. Він зів'яв, наче рослина, якій забракло вологи. Кров текла з руки і з живота. Бенедикт закричав до неба, вивергаючи прокляття. Всередині стало порожньо: лихе передчуття плутало ноги.

Невдовзі на цвинтарі біля храму виросла свіжа могила. Марися довго плакала біля неї, стискаючи в долоньці чудесний камінь. Поки одного разу його не загубила. Але на ранок він знову опинився вдома на комоді.

Частина перша
ВІДПОЧИНОК У РИМІ

1

Дорога з Валевиць до Рима вкрай втомила Марію. Віднедавна вона — графиня Валевська. Дружина камергера¹ — родовитого чоловіка з гербу Колонна, відомого ще з часів Священної Римської імперії. Не могла звикнути до нового прізвища. Ніби не з нею, ніби з кимось іншим завихрилися події. А вона тільки збоку спостерігала. На поштових станціях закривалася у кімнатах відпочинку й плакала, долаючи дивне відчуття несправжності. Ось її сльози, ось рука, що тремтить, ось вона чує стукіт збентеженого серця. Десь там внизу гучно кричить на слуг старий чоловік, якого мусить називати мужем. А водночас вона не могла подолати божевільного відчуття ірреальності й химерності, викривленості світу. Її вирвали зі звичного побуту й кинули серед чужих людей. Усе навкруги вкривалося сірою млою, втрачало кольори, застигало, гуснуло, наче драгли, немов крижана рука зими дотяглася до сонця і воно поволі згасало, прирікаючи живий світ на смерть. Деревата потріскували гіллям, мовби мерці кістками. Вороння неохоче злітало проти вітру й падало у бур'яни. Колеса карети нещадно скрипіли, неначе ось-ось відпа-

¹ Камергер (нім. Kammerherr) — придворний чин високого рангу. Польський варіант назви чину — шамбелян (szambelan).

дуть. Візник лаявся і тяв жеребців батогом. Він поспішав від станції до станції, щоб не застала снігова ніч у дорозі.

Виїжджали з родинного маєтку чоловіка серед заметів — лютий місяць скував Польщу морозами. Крилаті білі змії, шурхочучи і звиваючись, перегороджували шлях перед за-порошеними кіньми і сипіли: «Не відпустимо. Помри!» Коні відвертали голови, рятуючи очі від хвищі. Небо вкрила сні-гова запона. Анастазій, дбаючи про молоду жону, вкутає її шубами. І сам убрався, мов єгер із візником, що сиділи на передку: тлустий, у шкірах, у грубому каптані, в теплих ху-тряних чоботях, з круглими щоками, він сопів у кареті поруч, не даючи вільно дихнути. Від нього тхнуло пивом, яке цмулив без упину. Чоловік безперервно бурчав, що дорога ламає його тіло. І тільки заради неї, молоді дружини, він погодився на ці муки. Його борода й вуса повсякчас вкривалися краплями вологи, він втирав їх шовковою хустиною і штовхав сестру Ядвігу, яка дрімала у теплому кубельці. Ядвіга розлучилася із серадзьким воєводою, маршалом Барської і Тарговицької конфедерацій Міхалом Валевським, і разом із трьома донь-ками від різних чоловіків — Терезою Бежинською, Теодорою Яблоновською, Кароліною Ходкевич, а також виводком пле-мінниць й онучок окупувала палац брата у Валевицях, де по-чувалася справжньою господинею. Анастазій привів молоду дружину в бабське царство, що миттю взяло її під свою опіку.

Ось і в Рим княгиня Ядвіга вирішила вирушити із братом, щоб він не накоїв дурниць.

Вона тихцем перехопила лист від графині Генрієтти де Пюже де Вобан, уродженої Барбентан, матрони варшавсько-го поспільства, подруги й коханки вічного холостяка князя Юзефа Понятовського на прізвисько Пепі, кураторки салон-

них волоцюг, яка наводила жах на Варшаву, хижої щуки, що без жалю знищувала неугодних. Якщо хтось хотів почути найсвіжіші плітки, звертався до мадам Вобан. Їй приписували вислів «Усе заради справи». Незрозуміло тільки, заради якої справи? Графиня зі смаглявим, подзьобаним віспою обличчям завжди загадково всміхалася. Вона писала старому Валевському:

«Варшава, 28 числа місяця лютого, 1805.

Дорогий графе! Ви, мабуть, вже у Римі. Сподіваюся, Ваша тривала мандрівка не була надто втомливою для Марії, зважаючи на поганий стан її здоров'я. Рим, без сумніву, найкраще місце, яке Ви могли вибрати. Там багато чудових краєвидів. І людина там ніколи не буде самотньою.

Не знаю, як довго Ви збираєтеся там бути, але на той випадок, якщо гарна погода сприятиме довшому перебуванню, додаю рекомендаційний лист до однієї з моїх найчарівніших приятельок. Баронеса де Сталь-Гольштейн збирає у Римі матеріали для книги про Італію. Вона з приємністю познайомиться з Вами і супроводжуватиме Марію в прогулянках Вічним містом.

Дорогий друже, прийміть від мене одну пораду. Йдеться про те, що у ставленні до Марії Ви повинні грати роль радше батька, ніж чоловіка. Ви маєте право гордитися завоюванням такої дружини, як Марія, але мусите зрозуміти, що перемога ця зумовлена важкими умовами її домашнього життя. Якби не вони, ці умови, Ваша фортуна ніколи не змогла б замінити кохання.

Ваші риси, можу навіть сказати ваш характер, оскільки знаю Вас довгі роки, повинні були б утримати Вас від шлюбу із дівчиною Маріїних років. Але це сталося. Тепер Ви можете

зробити її щасливою, тільки скориставшись моєю порадою. Згодом Ви дякуватимете мені за це. Кохати і не бути коханим — марна трата часу та біль у серці. Пробачте мені слова, які можуть здатися Вам надто сміливими, і пам'ятайте, що я їх кажу зі щирою симпатією до Вас обох. Передайте дорогій дружині мій поцілунок і вважайте мене й далі палко відданою подругою.

Барбентан-Вобан».

Ознайомившись із цим листом, Ядвіґа поклала його назад у саквояж брата і твердо вирішила захищати його редути. Вона бачила, як розгублено спілкується з молододружиною Анастазій. А мадам де Вобан дарма таких листів не пише.

Життя Марії перетворилося на нескінченний, гнітючий кошмар, що не відпускав ані вдень, ані вночі, стискав серце тривогою і передчуттям біди. Десь там, під тим серцем, відчувала маля, що несподівано поламало її життя. Відганяла думки про самогубство. Вірна подруга Ельжуня тихцем, щоб не бачили рідні, передала лист із Варшави. «Ельжуню, Ельжуню, що ти знаєш про біду, яка отруйною гадиною ссе коло серця?» — перечитувала лист, ховаючись від нелюбого чоловіка на поштових станціях.

«Дорога Марі! — писала подруга. — Мушу знайти спосіб доставити тобі цей лист, оскільки усно не посмію тобі сказати. Дорогенька, чоловік, за якого ти виходиш, дасть тобі багато, але разом із тим багато чого відбере. Боюся, чи не доведеться тобі в результаті шукати десь в іншому місці те, чого в шлюбі з ним ти не знайдеш. Ми, заміжні жінки, наділені красою, схильні до пошуків небезпек і спокус! У мене б розірвалося серце, якби тобі довелося вдаватися до негідних способів жінок, які, нещасливі у шлюбі, все ж не можуть

обійтися без кохання. Через любов навіть чесна жінка може втратити голову. Душа — не єдина складова нашої сутності. Матерія також є її частиною, а тіло прагне тіла. Я знаю, що ти достатньо доросла, щоб зрозуміти це. Незабаром, Маріє, твоє тіло занудьгує за іншим тілом або, висловлюючись менш делікатно, твоя юність занудьгує за іншою юністю. Ще кілька місяців тому ти вирішила вийти заміж, а я, знаючи твоє складне становище, заохочувала тебе до цього. Але тепершній шлюб нічого не вирішує. Схаменися і відмовся від цього. Я готова тобі допомогти. Якщо заради того, щоб уникнути цього шлюбу, доведеться зробити щось непоправне, зроби це. Послухай, Марі, я знаю двох молодих людей, закоханих у тебе. Вони небагаті, без солідного становища, але це чудові юнаки. Ким є один із них, ти, мабуть, здогадуєшся. Другий — ще гарніший і гідніший. Тікай негайно! Не можна втрачати ані хвилини. Потім ти зможеш зустрітися з цими молодими людьми і зробити вибір. Хоч кого із цих двох ти вподобаєш — це буде нормальний зв'язок. Ви належатимете одне одному повністю. Ти розумієш, скільки спокою, блаженства і щастя міститься в цих кількох словах? Ти знаєш, де мене знайти. Лише подай знак і я відразу все приготую. Чекаю з нетерпінням. Твоя Ельжуня».

Брат Бенедикт із матір'ю не дали їй вибору. Анастазій Колонна-Валевський давно спокушав сім'ю вигідним шлюбом. Чоловік приховував свій вік, але обізнані люди стверджували, що йому недалеко до сьомого десятка, він давно овдовів. Шукав пару, звісно ж, молоду. А тут ще й матінка-ігуменя Доротія написала сердитого листа, закликаючи Єву Лончинську забрати свою доньку із монастирського пансіону. «Послухайтеся, прошу заради Бога, щоб не сталося біди». Мари-

ся організувала серед дівчат патріотичний гурток, водночас зав'язала стосунки із російськими юнаками. Про цей факт ніхто нічого напевне не відав, однак чутки, що поширилися серед сусідів, підштовхнули до дій рідного брата Бенедикта — капітана і колишнього легіонера військ Костюшка. Не заради цього наклав головою їхній батько Матей Лончинський, славний староста гостинський, кавалер Ордена святого Станіслава. На сімейному допиті рідні вирвали в Марисі зізнання: з риданнями вона повідала, що вагітна. Однак від кого — ані слова. Коханому загрожувала реальна небезпека. Розлючений Бенедикт міг убити хлопця. «Поки я живий — цього не буде!» Злі язика шепотіли, що юна діва носить дитя від Аркадія Суворова — сина полководця Олександра Суворова. Аркадій і справді бував у тих місцях, де збиралися невинні шляхтянки. Він був гарний, як Бог, співав, танцював і мав усе, щоб подобатися прекрасним панянкам. З юності його груди вкривали ордени. Брав участь в Італійському і Швейцарському походах свого батька. Тримав мисливську псарню з гончими й хортами. До нього тягнулася польська молодь. Але ж він був не сам. Чутки, як завжди, обросли неймовірними деталями. Марися заприсяглася, що до скону віку не розголотить своєї таємниці.

Два місяці пролежала в лихоманці. Хотіла померти, щоб позбутися страждань. Але Бог не змилостивився над нею, не дав відійти у засвіти. Людський глум належало спокутувати болем. Отямилася, а в узголів'ї сидить камергер Валецький. І знову на кілька тижнів упала в гарячку. До вінця вів старший брат Бенедикт. Міцно тримав за лікоть, аж затерпла рука. Він — глава сім'ї, його всі слухали. У брата, як у вояка, проста реакція: є команда — виконуй. Треба було ридати раніше, коли

зневажила дівочу честь. Нестримний плач розривав їй груди. Ридання вимучувало, ослаблювало, неначе зі сльозами скапувала на землю її молода сила. Життя втрачало сенс. Вона була сама серед весільного натовпу. Ніхто не міг зрозуміти, що Марія промовляє вслід за ксьондзом. Голос зривався і завмирав. А вона подумки молилася, щоб умерти, не виходячи з храму.

Мати тихцем втирала очі, жаліючи її. Не такої долі вона бажала доньці.

Анастасій Валевський цвів, мов мрець, що встав з гробу. З такої нагоди слуги-цирульники обрізали його довгі вуса й поголили щоки та підборіддя. Біла перука робила його пихатим і трохи схожим на індика. У мишачо-сірому фракку, обперезаний синьою стрічкою із золотою Зіркою ордена святого Станіслава, у штанях тютюнового кольору, з животом, обтягнутим амарантовою камізелькою з квітами на підкладці, напахчений французьким одеколоном, омолоджений пудрою й рум'янами, він викликав захоплені, але частіше — співчутливо-глумливі вигуки численних гостей. Камергер вирішив організувати весілля, що надовго запам'яталося б усій Польщі. Йому це вдалося. У Валевицях гуляла й пила аристократія з Варшави, Кракова, Лодзі, Парижа й Рима. Його син Ксаверій навмисне привів на весілля всіх дорослих онуків і голосно сміявся, розповідаючи про батька. Згадуючи, коли й що відбувалося, називав точні дати. Такі давні, що й сором. Підвів онуків до Марисі й представив: «Дивіться, дітки, це ваша бабуся». Старший онук — такого ж віку, як наречена. Камергера аж тіпало від злості. Він просив гостей пригощатися і веселитися. Син навмисне його дратував і вказував на вік. Поряд із юною дружиною Анастасій почував себе руїною. Заприсягся, що не пустить Ксаверія на поріг рідного дому.

Усі придивлялися до гарненької нареченої, ангелика з сумними очима, і намагалися передбачити її долю.

Ніхто не зумів.

Крім однієї особи. Але значно пізніше, на відпочинку в Римі.

2

Ї Польщі — зима. В Італії — весна. Сніг давно втік з дороги, на обочинах зарясніли первоцвіти. Марися раптом відчула, що їй попустило в грудях, немов туга, що не давала дихати, залишилася далеко вдома, розвіялася, відстала від екіпажу. Вона кілька разів просила зупинитися, ходила по лісу й наслухала весняний гомін. Жовто-голубі шафранові квіти вистеляли перед нею живі килими. Дзюркотили струмки, збігаючи у долини. Повівав вітерець, напоєний пахощами молодої зелені. Ядвіга й Анастазій швиденько бігали у кущі, поверталися у затхлу атмосферу карети й терпляче чекали. Здається, вони не знали, як з нею поводитися.

Вічне місто зустріло їх густим запахом намулу, болота і мокрого сміття. У горах розтанули сніги і прогриміли перші весняні грози. Тибр два тижні рвав кам'яні набережні бурхливими, нестримними водами. Раз на кілька років він виходив із берегів і нагадував римлянам, що нічого вічного на цьому світі нема, крім стихії, непідвладної людині. Недавно під час весняної повені втопився художник П'єтро Теста, а відомий скульптор, ливарник і ювелір Луїджі Валадье, зазнавши фінансового краху, на очах юрби скочив у брудні потоки ріки. Кохана хотіла кинутися за ним, проте над рікою постала

свята Йохаведа, мати Мойсеєва, і врятувала жінку. Про цей випадок писали всі газети Європи.

Анастасій Валевський скерував карету до палацу «Pietra neagra»¹, в якому жили його римські родичі. Про свій приїзд із молодою дружиною він написав їм заздалегідь. Але, здається, їх все ж не чекали. Тільки після довгого калатання у дубові двері перед ними з'явився камердинер у жовто-зеленому костюмі із золотими гудзиками. Він зверхньо поглянув на екіпаж, забруднений у дорозі, на графа, що тупцював перед ним, надувши щоки, і промовив:

— Велено повідомити, що нікого вдома нема.

— Як нема? — обурився граф. — Повідомте герцогині, що з Варшави приїхав його світлість камергер Анастасій Колонна-Валевський з молодою дружиною і сестрою. Вона нас чекає.

Слуга блимнув сонними очима й надовго зник за міцними, оббитими металом дверима. Анастасій запанікував, запідозривши щось недобре. Правду кажучи, за довге життя йому жодного разу не доводилося спілкуватися із римськими кривними. Славетна родина в його уяві існувала як легенда, що стала міцним фундаментом тисячолітнього роду. Історії з римськими патриціями, що час від часу переповідали у польській гілці герба Колонна, зміцнювали суспільне становище самого Валевського, який служив шамбеляном короля Станіслава Августа Понятовського, ротмістром хоругви 1-ї Бригади Народної кавалерії, обирався послом від Ленчицького воеводства до сейму. У Валевицькому палаці він понавіщував старовинних портретів і тішився ними, як аристократ, що втратив здоровий глузд.

¹ «Чорний камінь» (итал.).

ЗМІСТ

На початку її снів	4
Частина перша. Відпочинок у Римі.	9
Частина друга. «Тікай додому, старий пес».	58
Частина третя. Французький пунш у Валевицях	99
Частина четверта. «Ви влучили мені прямісінько в серце» . .	140
Частина п'ята. «Маріє, солодка моя Маріє!».	186
Частина шоста. «Там, де я — там Франція»	225
Частина сьома. «Нема темряви, в якій тебе не помітили б, ти — як ангел»	264
Частина восьма. Покинута. Два роки розлуки.	298
Частина дев'ята. Імператор завжди йде, щоб не повернутися. .	339
Частина десята. Бездомна	404
Частина одинадцята. У житі перед Наполеоном вискочив заєць, й імператор упав з коня	443
Частина дванадцята. «Хоч він мене розлюбив, мушу його підтримати»	472
Частина тринадцята. «Я її кохав. Здається...»	495
Наприкінці її снів.	509
Література	510